

ПОВЕДЕНИЕТО НА ГРАДСКОТО НАСЕЛЕНИЕ В ТРАКИЯ И МАКЕДОНИЯ ПО ВРЕМЕ НА ГРАЖДАНСКИТЕ ВОЙНИ ВЪВ ВИЗАНТИЯ ПРЕЗ 40-ТЕ ГОДИНИ НА XIV ВЕК

Николай Аманасов

Изследването на настоящата тема е необходимо, за да се очертаят назрелите противоречия в политическия и социалния живот в градовете, разположени в Македония и Тракия. Несъмнено поставяме акцента върху обществените противоречия, като първородна рожба на политическата криза, обхванала жителите на разглежданите градове. Редно е да уточним, че балканските народи са разклатени от редица нежелани събития, водещи своето начало от природните капризи или човешката надпревара за определяне на политическото статукво.

Поредните катаклизми във византийското общество настъпват след смъртта на Андроник III на 15 юни 1341 г. Легитимният наследник на престола Йоан V е малолетен и е необходимо формирането на регентски съвет. Силните на деня се разделят на лагери, като всеки един не желае да изгуби упражняваната власт до този момент. Поддръжниците и най-близки намесници на починалия император предлагат услугите си да наставляват малолетния император и да правораздават от негово име. Изявените претенции на претендентите са уравнени с тези на императрицата-майка, а тези, които не съвпадат са окачествени като нецелесъобразни за бъдещото на империята. От едната страна застава великият домесник в лицето на Йоан Кантакузин, а от другата императрицата-майка Анна Савойска, Алексий Апокавк и патриархът Йоан Калекас. Разразилият се конфликт в държавната върхушка се пренася в цялата си тежест и сред широки обществени слоеве. Чрез създалата се ситуация окончателно се обезличава връзката между столица и провинция. Връзката между периферията и центъра изтънява постепенно, прокарвана сред острите проиворечия между богати и бедни.

Огромното недоволство на населението от начина му на живот, от издевателствата на държавните чиновници, от неуморните грабителски банди, които се редуват като снежни лавини провокират градското население да организира спасението си чрез радикални мерки.

Силен отклик на назрелите проблеми се формира в Солун. Градът представлявал вторият по големина икономически център в империята, с ясно изразена земеделска аристокрация, силна прослойка на моряците, богато и влиятелно монашеско представителство, и множество обикновено гражданство. Солун бил охраняван от значителен гарнизон под командването на градоначалника – дук. Управлението на града се извършвало с помощта на сенат, представен от

аристократичните кръгове и в който не се допускали представители на останалите социални прослойки. Важно място заемала и монашеската организация, която имала под своя контрол много имуществени и материални ценности и проявявала наследственост в контролирането им. Вкоренилата се управленческа класа в социума на Солун и неспособността да създаде безопасност и спокойно развитие за населението, предизвикала жестоки стълкновения между бедни и богати¹.

Издателствата на богатите над бедното население стимулирали възникването на “Народна партия”, която се превърнала в главен враг на византийската знат и повела населението на Солун в ожесточена разпра с градските потисници. Стихията на всеобщото недоволство била оглавена от Андрей Палеолог. Въпреки, че фамилията му име се асоциира с клон на държавната върхушка, той успява да предизвика истински социален апокалипсис.

Водачът на метежа е от изключителна важност, за да приведе формиралата се тълпа в победоносна машина, произвеждаща най-страшни продукти – смърт, жестокост, безмилостност, коравосърдечие, удоволствие от страданието на ближния, безчовечност. Сам апостолът на смъртта е обладан от идеята за коренна промяна, чрез използването на най-радикални мерки. Той по своята същност е човек на действието, а не на мисълта, защото проникването води до съмнение, а от тук и до бездействие. Предводителят успява да изкара на преден план най-ниските желания на тълпата, за да я обсеби и хвърли в кръвопролитна схватка. Отличителна черта на водача е да вдъхне вяра за успех на еднородната тълпа или т.н. улична тълпа. Тази предпоставка е тъй необходима за възкръсването на тълпата и начертаването на нейния път, който е неизменен и бленуван².

Създаването на т.нар. психологична тълпа е пряк резултат от механичния сбор на множество хора. Важен белег е, че тя носи една душа и членовете са психологически свързани. По този начин тълпата се противопоставя на индивида, който носи свои собствени мисли и чувства, но като се влее в тълпата той се превръща в елемент от нея, приел общата оценка на създалата се ситуация. Тълпата няма история, тя се появява инцидентно и изчезва ненадейно, като се схваща като ирационална сила, която прекрива границата на обществената закономерност³.

Идеалът на поведение се свързва със следната постановка „ *Да бъде човек жесток към другия, да живее като диво животно, да готви непрекъснато и да вдига въстания, да ограбва богатите, да се кълне открито, да блъска хората, да ги удря, да ги смазва от бой, да ругае един и да заплашва срашно други, да участва в нощни боеве и в борби между граждани, да води въоръжени банди от пропаднали хора, да разграбва и унищожжава къщи и всичко останало, да причинява пожари, да наранява, да сее смърт навред, да вижда в ръцете на хора от всякаква възраст меч,*

да гали кинжала дори и след удоволствията – это кое ни харесва.”⁴ Помрачаващата действителност е конкретен пример за изстраването на една тълпа, която се стреми да ликвидира досегашния социален ред. Създава се едно кръвожадно войнство, което губи всички хуманни възприятия, които е имало. Превъпласението е масово и ирационално. Всяка надежда за милост и съжаление е немислима. Не би могло да се очаква проява на интелект у тълпата. Въпреки, че в нея би могло да се влеят много проникателни и разсъдливи люде, то впоследствие те се примитивизират и загубват предишната си разсъдъчна способност.

Обезумялата тълпа се насочва към домовете на богатите, започва да ги ограбва и разрушава. Гневът на потиснатите, изтормозени граждани се изсипва като божие наказание над онемелите династи. В еуфорията на грабежите и убийствата, тълпата сваля кръст от черкавата и застава зад него проповядваща, че правораздава чрез ръката на бог, но всъщност тя извършва едно страшно престъпление – оскверняване на божия храм. Едно подобно кошунство е извършено с лека ръка, без ни най-малко притеснение, а точно обратното смятайки, че се извършва едно достойно дело. Гонените със задоволство се приютявали в църквите ощасливи, че не са намерили смъртта веднага, а зилотите за два-три дни от бедни и безимотни се превръщали в известни и имотни⁵.

Подобно напрежение се създава в почти всички градове, разположени в Македония и Тракия. Подложено на редица изпитания, местното население се бунтува и търси алтернатива за спасение, като предприема политически действия или прибегва до организиране на грабителски набези към съседни градове. В едно от поредните си нападения „... *скитската войска пребродила цяла Тракия и се върна с празни ръце, тъй като нямаше какво да плякосва – земята вече беше опустошена от гражданска война и ако нещо бе оцеляло, беше изтеглено в градовете.*”⁶

Ежедневието на тракийските градове се свързва с една постоянна борба за оцеляване. В основата на съществуването се крие нуждата да отнемеш прехраната на съгражданина си, за да оживееш. Постоянното оплякосване на градовете от различни шайки се превърнало в начин на живот. Обезличаването на държавния механизъм поставило населението на градовете да взема самостоятелни решения, за да оцелее. Нямало значение кое подчинение ще приеме даден град стига само да не се нарушава минималният шанс на жителите му да оцеляят. Множеството схватки на византийските синати със сръбските и българските владетели крайно обезсилили и обезверили населението. Мирогледът на гражданите се преобразил и изпъкнали първичните инстинкти за самосъхранение.

Трудни дни са изживели и жителите на Димотика, докато Йоан Кантакузин е водил външна политика в Македония. Българският владетел, вследствие на договорното споразумение с императрица Анна, разполага своите войски край Димотика и Адрианопол. В това усилено време се проявява същността на социалните процеси, които се развиват в Тракия.

*„Наистина мизите пречеа и на ромеите да нападнат жителите на Димотика, и на жителите да излизат от града. Защото ако някои биха излизали за грабеж, както бяха свикнали (този начин за тях беше крайно необходим, за да могат да живеят, мизите, които ги нападаха...), отнемаха им конете и оръжието и ги пускаха да се върнат в града с празни ръце. Ако жителите на Димотика обвиняваха пред началниците на войската тия, които вършеха това, те твърдяха, че нищо не знаят и че одързостилите се да извършат това не са от тяхната войска, а ромеи, които също обикаляха за плячка.”*⁷ Създаденото положение от българския владетел изглежда е нарушило естествения ритъм на живот на димотичани. От една страна, става ясно, че противниците на Кантакузин нападнат града и неговата околност, но от друга – жителите му също извършват подобни набези. Въпреки че мизите са наблизко, жителите на Димотика са били принудени да излизат от града, за да си осигурят оцеляването. Това изглежда доста отчаяна стъпка, защото отвън дебне врагът в лицето на враждебните тракийски градове и българската войска. Но възприятието на този враг е доста различно и не се свързва с образа на безпощадния противник. Никифор Григора говори за древен закон съществуващ *„... византийците и тесалийците, но и у илирите, трибалите и българите поради общността на вярата им, а именно да лишават неприятеля само от имущество, но да не го поробват и да не го убиват никого извън сражение.”*⁸ При обсадата на Димотика все още се спазва принципът на въздържание от насилие към пленниците, попаднали в български ръце, на които им е отнето оръжието и конете. Една такава предварителна нагласа у войните е впечатляваща и предполагаща една по-спокойна перспектива за приключване на едно опасно начинание. Тук в никакъв случай не лишавам войните от чувство за безнаказаност или сигурност за живота, но мирогледът към противника е по-познат. Сражението се води между християни, които познават начина си на воюване и са създали традиция на войната. Самото сражение не предполага проливането на много кръв и изстреблението на пленниците. Армиите са по-малки и мобилни, създадени предимно от наемни отряди, които губят мотивация за бой ако не са обезпечавани щедро.

Друг съществен момент от съжителството на войската с населението е, че се създава една стена от недоверие между защитниците на града и местното население. Гражданите са безжалостни към посегателствата на собствените си закрилници, които се превръщат в техен вътрешен враг. Димотичани, изтормозени от оскъдицата, се принуждават да търсят плячка. Отрядът от двеста конника и двеста пехотинеца е застигнат от суровата зима в неприятелска територия. Съвсем в духа на епохата те преценяват, че ще е по-добре да се предадат на врага сънародник, от колкото да се погубят от глад и студ. С настъпването на пролетта, набезите на димотичани се възобновили с още по-голям интензитет. Те нападали градовете в Тракия и ги опустошавали по такъв начин, че пострадалото население изпитвало нужда да премине на страната на Канта-

кузин, за да оцелее. Най-трагичният извод за жителите на Димотика е пагубното влияние, което ще окаже тяхното съгласие относно минаването на тракийските градове под тяхната политическа шапка. На пръв поглед това заключение звучи налудничаво, но за тогавашните потребности е съвсем рационално. Димотичани нямали достатъчно стражи да пазят приелите подчинение градове „... и сами щели да се измъчват от глад, ако нямали възможност да плякосват съседите си“⁹.

Условията, в които живеели димотичани, се усложнили още повече, когато българската войска не се подчинила на нареждането от императрица Ирина и не се оттеглила от града. В тази сложна обстановка гражданите изпаднали в ужасно отчаяние и изгубили всяка надежда за спасение. В този критичен момент живототворна роля за самосъзнанието на населението изиграла дейността на местния архиепiscop. Той обяснявал на страхливите души, че това е божия воля, за да изпита вярата на хората в техния водач, които щял да се погрижи за тях. Свещенослужителят заявявал с цялото си красноречие, че императорът Кантакузин е избран от всевишния да ръководи съдбините на империята, и да избави населението от мъките и теглилките. Но, за да настъпи този очакван момент димотичани трябвало търпеливо да чакат справедливата намеса на Бог, за да се спасят от мизите и да дочакат многоуважаемия си владетел. Силата на думите, изливащи се като студена вода в засъхналите гърла на народа постигнали своята цел. Архиепiscopят твърдял, че и той отначало се усъмнил в искреността на Кантакузин и смятал, че неправомерно е заел властта, но сега вече бил сигурен в божие предопределение и затова сам останал в града, за да вдъхва доверие и смелост сред изтормозените жители. Тържеството на неговите думи достигнало сърцата на слушателите, като оповестил, че в най-скоро време враговете ще се оттеглят в безредно бягство и ще се изпълни божие провидение. Димотичани, потиснати от големи мъки стаили в душите си надеждата и затаили дъх в очакване на предсказанието. Сведенията на свещеника, разбира се, били много по-значими от тези на миряните и за това той можел да оперира с тях, за да ги манипулира. В съгласие с пророчеството, мизите се отдръпнали в безредица, а димотичани наблюдавали паническите им действия без да си дават сметка, че Кантакузин, техният господар, се е намесил в конфликта им с българите, като е проводил айдынския бей Омур да нападне мизийските земи. Разбира се, населението по-късно разбрало причината за бягството на българската войска, но то го свързало не с дипломатията на Кантакузин, а с волята на всевишния¹⁰.

Трудностите, през които преминало населението в Македония и Тракия били почти непреодолими. Като значителна част от състав му било аграрно и преживявало от плодовете на своята продукция. Ожесточените сражения, които се водили в разглежданите области редица пъти ги превръщали в пустиня и обричали производителите на глад. Недоимъкът изправил населението пред ожесточена борба със съседа за парче хляб. Семето на недоверието поклънало

сред населението и то търсило най-безболезнения начин, за да се отърве от съвестта си, за да търси снизхождението и милостта на враговете. Никофор Григора донася, че вследствие на множеството пререкания и сблъсъци на ромеите и трибалие в Македония, те достигнали до споразумение. „*Съгласието между двамата било потвърдено чрез клетви: ... да се позволява на подчинените на византийците градове да преминават към когото си искат и когато си искат, по съгласие или пък след обсада от страна на един от двамата – всеки град да преминава към когото си иска, като никой на никого не пречи.*”¹¹

Този договор фактически дава правото на градовете да лавират между воюващите страни и да избират към кого да се присъединяват. Успокоението от това съглашение може да се търси само за спасението от гнева на врага. При евентуална интервенция на вражески сили, селяните, които живеят около града се прибират зад стените, а тяхната реколта се плячкосва или унищожава, според желанието на нападателя. Това нещастие неминуемо лишава от храна не само селяните, но и жителите на града. Не рядко, когато се води обсада на дадена крепост, упорството на защитниците е толкова твърдо, че те предпочитат да умрат от глад, отколкото да се предадат.

Решението за предаване на даден град е вземано от представители на всеки един слой. Такъв бил случаят и с веройци, които страдали много от нападенията на сърбите и техните земи били оплячкосвани, те решили да потърсят закрилата на Кантакузин. Жителите „... *веднага избрах пратеници: от знатните – Астрапир, от народа – Алилуйя, от църковния клир някой си Сир и ги проводиха при императора с молба да дойде при тях по най-бърз начин.*”¹² С решението си да потърсят защита от партията на Кантакузин, веройци допринасят изключително за политиката на своя закрилник. По същия начин градовете Сървия, Патламан, Петра, Соск и Старидол поемат по същия път на подчинение, определен от жителите на Вероя¹³. Поведението на македонските родове е определяно от степента на заплахата, която разчитат. Всеки политически играч на разглежаната сцена поддържал определено влияние в поголемите и значими центрове в Тракия и Македония. Подкрепата от определена група се купувала с пари и обещания за власт. Ако в даден момент надделее групата на сръбския крал, той спокойно влизал в отнет по-рано град и то със съгласието на жителите. Подобен е случаят с веройци, които взели страната на кантакузиновата партия, а по късно се подали на изкушение от Стефан Душан. Той, след като превзел редица крепости около Солун, подкупил гражданите на Вероя, за да му предадат крепостта¹⁴.

Това прехвърляне на градовете от едни ръце в други било подчинено в голяма степен както от съображение за сигурност, да се подчиняват на силните на деня, така и от нуждата от пари, за да се преборят с глада и немотията. При всички случаи тези процеси обезличават чувството за принадлежност към даден народ, а се засилва малодушието, подчинено на стремежа за оцеляване. Инте-

ресно е становището на провъзгласилия се за император Йоан Кантакузин за уменията на Момчил и определението, че той да ръководи областта Метропа. Той заключил „... *че не му липсва храброст и смелост в сраженията и е твърде опитен в плячкосването и грабежите.*”¹⁵ От посочените качества на Момчил става ясно, че са належащи умения да води войска и да ограбва умело територии, за да може хем да оцеляват поверените му люде, хем да омаломощава вражеския потенциал. Събрал двете най-ценни качества за своето време, родопският владетел започнал да изпълнява заповедите на благодетеля си „... *да опустошава градовете.*”¹⁶, които не се поддават на влияние. Жителите на града, в които резидира родопският управител, а именно Перитерион, не са му били верни последователи, а принудени да приемат поредния владетел получил благословията на византийската политическа върхушка. Показателен в това отношение е примерът с нападението на Кантакузин и Омур срещу Момчил. Управителят поискал от гражданите да го пуснат зад стените на града, за да го защитават от насочилия се срещу него противник, но те отказали и затворили вратите. Жителите на Перитерион не знаели на чия страна ще застане съдбата и решили да пуснат малък отряд на господаря си, воден от братовчед му Райко. По този начин те целели да се спасят от гнева на Момчил, ако надделее в сражението или в противен случай да покажат покорност пред неговите врагове. Тази двойствена политика на жителите не показва привързаността им към закрилника на града, а само мисълта за самосъхранение и оцеляване в смутните времена.

Тази картина потвърждава мнението ни, че обществените срукттури са деградирали и обезличени. Моралните ценности са заместени със страх и най-низки чувства. Ореолът на имперската идея е свален и на негово място е сплетен венец от измами, разруха, несигурност и пагубни действия. Това поведение на жителите на Македония и Тракия контрастира силно на моралните устои, с които са захранени войните на Аллах. Не случайно те успяват толкова бързо да тушират балканските народи, които са лишени от ценностна система и от необходимата мотивация, за да се справят с верския фанатизъм на османските турци.

Набезите на османските турци сами по себе си са източник на бедствено положение за засегнатата територия и население¹⁷. Масовото поведение в бедствени ситуации недвусмислено се асоциира с неочаквано нещастие. Погледнато по този начин, бедствието е събитие, което променя естествения ритъм на дадено общество. То засяга биологичното оцеляване, културните и обществени норми, които са застрашени или променени. Под каквато и форма да се явява бедствието, било то предизвикано от човешки дела или от природни сили, то води след себе си деформации сред определен социум. Резултатите от бедствията предизвикват различна степен на реорганизация и променят светогледа на хората. Последиците от турското нашествие и влиянието им над балканските ариали ще разгледаме в следващи разработки и ще потърсим отговор на въпроса, до колко психологическата настройка на населението допринася за успехите на друговерците.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Успенски, Ф. История Византийской империи. Т. III. М. 1948, с. 705–708.
- ² Льо Бон, Гюстав. Психология на тълпите. С., 2004 с. 86–90.
- ³ Градев, Дончо. Психология на масите. С., 2005, с. 13–28.
- ⁴ Дил Шарл. Революционни дни във Византия. – В: Византия. с. 197–214.
- ⁵ ГИБИ. Т. X, с. 302.
- ⁶ ГИБИ. Т. X с. 329.
- ⁷ ГИБИ. Т. X с. 345–346.
- ⁸ ГИБИ. Т. XI с. 135.
- ⁹ ГИБИ, Т. X, с. 351–352.
- ¹⁰ ГИБИ. Т. X, с. 346–349.
- ¹¹ ГИБИ. Т. XI, с. 176.
- ¹² ГИБИ. Т. X, с. 355.
- ¹³ Пак там, с. 355.
- ¹⁴ ГИБИ. Т. X, с. 372.
- ¹⁵ Пак там, с. 360.
- ¹⁶ Пак там, с. 361.
- ¹⁷ Атанасов, Н. Зараждането на османския колос в Мала Азия (Аспекти от завоевателната методика и психология). Н В: Известия, кн. 1, Силистра, 2006, с. 276–287.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Атанасов, Н. Зараждането на османския колос в Мала Азия (Аспекти от завоевателната методика и психология). – В: Известия, № 1. Силистра, 2006.
2. Библия.
3. ГИБИ. Т. X.
4. ГИБИ. Т. XI.
5. Градев, Д. Социална психология на масовото поведение. С., 2000.
6. Градев, Д. Психология на масите. С., 2005.
7. Дил Шарл. Революционни дни във Византия. – В: Византия.
8. Любон, Г. Психология на тълпите. С., 1995.
9. Острогорски, Г. История на византийската държава. С., 1996.
10. Успенски, Ф. История Византийской империи. Т. III. М., 1948.
11. Радић, Р. Време Јована V Палеолога. Београд, 1993.
12. Павлов, Пл. Бунтари и авантюристи в Средновековна България. В. Търново, 2000, 128–134.